

9. Музиченко С. Новим життям народжений. *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 5. С.38–45.
10. Музиченко С. М. Біля витоків української радянської етнографії. *Народна творчість та етнографія*. 1986. № 4. С.21–33.
11. Павлова О. Ю. Історія української культури : навчальний посібник : Центр учбової літератури, 2012. 368 с.
12. Перетц В. Н. А. М. Лобода (Некролог), Известия АН СССР. VII серія. 1931. №5. С. 519.
13. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук: нарис історії. К.: Наукова думка, 1993. 416 с.
14. Попов П. М. Академік Андрій Лобода як фольклорист. *Народна творчість та етнографія*. 1959. № 2. С.43–50.
15. Проскурова С. Етнографічна комісія ВУАН та її роль у вивченні чумацтва (1921–1931). *Етнічна історія народів Європи* : зб. наук. праць. 2000. Вип. 4. С.75–80.
16. Рубан О. Етнографічна Комісія Академії Наук. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 4. С.126–132.
17. Скрипник Г. А. Роль Української Академії Наук в краєзнавчо-етнографічному дослідженні Поділля (20-ті рр. ХХ ст.). V Республік. наук. конф. з історичного краєзнавства : тези допов. і повід. ; Кам'янець-Подільський ун-т, Кам'янець-Подільський, 1991. С.355–364.
18. Скрипник Г. Етнографічна діяльність В. Кравченка. *Народна творчість та етнологія*. 2002. № 5-6. С.20–30.
19. Стельмах Г. Ю. Етнографічні дослідження в Академії Наук Української РСР за 40 років. *Народна творчість та етнографія*. 1959. № 4. С.18–19.
20. Швидьку Г. К. Катеринославський слід академіка Андрія Лободи. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті* : зб. наук. праць / Дніпропетров. нац. ун-т імені Олеся Гончара, кафедра історії України. Дніпропетровськ, 2012. Вип.10. С. 183–193.

УДК 94(477-22):2-45-18/19”(045)

Інна Корольова
(Черкаси)

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕТИП МАТЕРИНСТВА: ВЗАЄМИНИ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Зроблено спробу всебічного аналізу українського архетипу доброї матері. Охарактеризовано постать матері в українському суспільстві кінця ХІХ – початку ХХ ст. Визначено характерні риси життя та виховання дітей у батьківському домі, початок їхнього самостійного життя. Для створення цілісної картини описано особливості стереотипних правил тогочасного соціуму, які впливали на сімейне життя молоді. Показано плюси і мінуси становища української жінки у селі означеного періоду.

Ключові слова: архетип, жінка, родина, материнство, дитина, суспільство, стереотип.

Будь-яке суспільство наповнене багатьма етнічними архетипами. Українське не стало винятком. На думку дослідників, найпотужнішим серед усіх архетипів українського народу був і залишається архетип доброї матері, який зародився ще в період існування Трипільської культури. Про нього у своїх творах згадували Тарас Шевченко, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Степан Васильченко та інші [1, с. 108-109].

Етнічні архетипи повинні бути вербалізовані для того, щоб їх сприйняла індивідуальна свідомість. Одним із різновидів вербалізації зазначеного архетипу виступає мати-природа, що може собою уособлювати ще землю та Батьківщину. Інший різновид прослідковується в усній народній творчості, образами якої дуже часто бувають гарні, спокійні і працьовиті жінки-господині. Апогеєм же вербалізації архетипу доброї матері є Богородиця [1, с. 110].

Культ Богородиці був у великій пошані серед українців цієї доби: храми Діви Марії, численні молитви, пісні, ікони – все це було практичними розсадниками культу жінки, культу матері, зокрема, в найшляхетнішому понятті того слова. На думку Атанасія Григорія Великого завдяки християнству й Церкві український народ впродовж своєї історії не потребував жодних феміністичних рухів [2, с. 21].

Ні для кого не секрет, що українська жінка суттєво відрізнялась з-поміж представниць прекрасної статі інших слов'янських народів. Наприклад, на відміну від «великороски», українська селянка значно глибше усвідомлювала й усіляко відстоювала власну людську гідність. Часті випадки її безкомпромісної поведінки у конфліктних ситуаціях регулярно спостерігалися як у сімейному, так і громадському житті [3, с. 108].

Сакральне ставлення українців до матері знайшло своє відображення у багатому фольклорі. Тоді казали: «Хто мамку зневажає, того Бог карає», «Хто не слухає неньку, послухає біду», «За мамині сльози – Бог долю зморози», «Мати сама не з'їсть, а дітей нагодує», «Доти ягнятка скачуть, поки матір бачать». Усі ці вислови пронизані щирою любов'ю та повагою до неньки. Але чи завжди ці благородні почуття були щирими?

Довгий час місія української матері возвеличувалася та ідеалізувалася. Цій фантастичній жінці була відведена жертвна роль слухняної доньки, люблячої сестри, турботливої онуки, покірної дружини, а найголовніше – багатодітної матері. Вважалося, що мати багато дітей – заповітна мрія кожної українки. Однак, сучасні дослідження доводять, що часто в цій ідилії траплялися винятки [4, с. 244]. Як виявилось, заклопотана сільська жінка не завжди хотіла щороку народжувати, часто не встигала тримати дім та дітей в ідеальній чистоті, а найгірше – могла позбавитися від небажаної вагітності, не зважаючи на осуд оточуючих.

Засоби, що використовувалися жінками для запобігання вагітності мали магічне та раціональне походження. І якщо перші свідчать про властиві українцям елементи міфологічного світогляду, то другі були дуже небезпечними, а іноді навіть смертельним для життя відчайдушної жінки [4, с. 246]. Для переривання небажаної вагітності українки охоче вживали відвари з різних рослин (материнки, барвінку, шафрану, вишневої кори, лушпиння цибулі). Для кращого ефекту випивали настоянки із пороху, ртуті, сірки або просто міцну горілку [4, с. 250]. Найсмівливіші жіночки погоджувалися на тогочасні оперативні втручання, які проводилися «бабками-абортістками». Ці «спеціалісти» використовували такі інструменти, що їх легко було сплутати із середньовічними приладами катів. Не дивно, що більшість пацієнток стікали кров'ю, помираючи або залишаючись каліками.

Етнографічні свідчення кінця XIX – початку XX ст. і сучасні польові записи одностайно засвідчують, що в українському традиційному суспільстві, народна мораль однозначно засуджувала вживання контрацептивних засобів та застосування абортів, насамперед через страх гріха дітовбивства та невизначеної позасмертної долі ненародженої дитини. Але в деяких випадках страх перед невизначеним майбутнім перевищував людських осуд і жінки брали на себе відповідальність у вирішенні цього питання [5, с. 257].

Не дивлячись на всі складнощі сімейного життя, протягом кінця XIX – початку XX ст. кожна молода людина намагалася якнайшвидше створити родину для того аби розширити свої права. Ще однією причиною такого палкого бажання одружитися було негативне ставлення до самотніх: презирство, кпини та насмішки – менше що на них чекало. Траплялися випадки, коли неодружені чоловіки і жінки позбавлялися батьківського спадку або його частина суттєво зменшувалася [6, с. 420].

Після одруження молодята повинні були потішити батьків онуками, адже діти були необхідним атрибутом сімейного життя. Старі мудрі люди не втомлювалися повторювати: «Хата з дітьми – базар, а без дітей – пустка», «Хата без дитини – цвинтар» [7, с. 153]. Кількість дітей теж була важливою: чим більше, тим краще. Молодим подружжю часто бажали на Різдво: «Роди, Боже, жито, пшеницю, а в запічку дітей копицю» [8, с. 129].

Дуже часто діти розглядалися українцями XIX–XX ст. як додаткова робоча сила. Саме тому більше цінувалися сильні та витривалі сини, а не милі і хазяйновиті доньки, бо «Хто годує дочки, той ходить без сорочки, а хто годує сини, той готує суми» [9, с. 153].

Життя українців кінця XIX – початку XX ст. складно назвати безтурботним та легким, саме тому й відсоток дитячої смертності був високим. Діти мерли так часто, що в народі почали казати: «Склянок та дітей ніколи нема досить: склянки б'ються, а діти мруть». В той же час, коли, не дай Боже, помирав котрийсь із батьків, то говорили інше: «Як умре дитина – то мала щербина, а як тато або мама – то велика яма». У той непростий час по-справжньому цінним вважалося життя дорослого, а дітям залишалося зростати в атмосфері тотальної байдужості та прагматичності старших представників сімейства [9, с. 10-11].

За народним неписаним правилом діти завжди повинні були слухати своїх батьків: «Не послухаєш тата, послухаєш ката», «Нема в світі правди, як рідная мати». Батьки говорили: «На то я й батько своїй дитині, щоб до розуму довести її, а воно не розумне, як же ж б то мене не слухало?». Така сліпа покора тривала до тих пір, поки дитина не створювала власну родину і не починала самотійно господарювати.

Із самого дитинства дітей готували до одруження. Наприкінці XIX – початку XX ст. вибір другої половини рідко коли відбувалося без згоди батька та матері. Люди вірили, що батьківське благословення – запорука добробуту і щастя. Проте, траплялися випадки, коли самотійний вибір дитини засуджувався. Про один з них писав ще Т. Г. Шевченко у всім відомій соціально-побутовій поемі «Катерина», що включає в себе і опис реакції матері Катерини на її особисту трагедію:

«...Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...» [10, с. 97].

Отже, життєві труднощі змусили наших предків доволі прагматично підійти до питання продовження власного роду та виховання молодого покоління. Період XIX–XX ст. не був часом для сентиментальності, тому дорослі часто ігнорували душевні потреби та переживання своїх дітей. Як результат – поява різних стереотипних уявлень, забобонів, самонавіювання, які не втратили актуальності навіть зараз.

Джерела і література

1. Українське народознавство : навч. посіб. / За ред С. П. Павлюка, передмова М. Г. Жулинського. 3-є вид., випр. Київ : Знання, 2006. 568 с.
2. Записки НТШ. В 244 т. Т. 181. Релігія в житті українського народу. Зб. матеріалів наук. конф. у Рокка ді Папа (18–20.X.1963) / за ред. В. Янева. – Мюнхен – Рим – Париж: НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ, 1966. 292 с.
3. Присяжнюк Ю. Деякі «таємниці» етнонаціонального портрету українського «чоловіка» початку XX ст. *Український селянин*. 2002. № 4. С. 106–111.

4. Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти. *Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М.Гримич. Київ : Дуліби, 2012. – Т.3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. 2012. С. 244–257.*
5. Лебеденко Ю. Тема родинних стосунків в українських прислів'ях і приказках із компонентом «хата». *Київська старовина. 2012. № 1. С. 152–155.*
6. Українці. Історико-етнографічна монографія : у 2-х кн. / за ред. А. Пономарьова. Опішне : Укр. народознавство, 1999. Кн. 1. 528 с.
7. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : моногр. / О. Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 271 с.
8. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнограф. нарис : у 2 т. Мюнхен : Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 308 с.
9. Чубинский П. П. (1839–1884). Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии : очерк. СПб : Тип. Майкова, 1869. 41 с.
10. Шевченко Т. Поезія 1837–1847 : у 6 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 92–109.

УДК 821(477)-34:398(=161.2)

Надія Нечипоренко
(**Науковий керівник:** доц. Шаповал Л. Л.)
(Полтава)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті йдеться про один з аспектів історії козацтва – відображення образу козака-характерника у фольклорі. Фольклор розглядається як важливе джерело народних уявлень про героїзм козаків. Проаналізовано літературні твори української літератури, у яких сюжетні фабули розкривають риси козаків загалом та їхніх яскравих представників – характерників.

Ключові слова: козацтво, козаки-характерники, український фольклор, українська література.

Козацька доба в історії України – одна із найяскравіших і одночасно найтрагічніших сторінок нашої держави. Цей феномен нашої нації, зосередив у собі не лише потяг до свободи, а й намагався всіма силами досягти поставленої мети. Незвичайна особливість козацтва полягала в тому, що з часу своєї появи воно переросло вже в окремий суспільний стан, зі своїми правами та обов'язками, а найголовніше територіями.

З поміж усього великого козацького війська, існував один вищий стан особливих воїнів – характерників, їх ще можна назвати